

Др Драган Николић,
Редовни професор Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК

UDK: 340.15(495.02)(=16)“07/08”

Рад примљен: 30.09.2013.

Рад прихваћен: 22.10.2013.

РЕЦЕПЦИЈА ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА У НАЈСТАРИЈЕМ СЛОВЕНСКОМ ПРАВНОМ ЗБОРНИКУ ЗАКОН СУДЊИ ЉУДЕМ¹

Апстракт: На конкретном примеру упоредне анализе једног словенског правног зборника (Закон судњи људем, из друге половине IX века) и једног византијског правног зборника (Еклога, из прве половине VIII века), аутор показује утицај византијског на рано словенско право. Највећи део истраживања односи се на анализу конкретних модификација до којих је дошло интервенцијом редактора у поступку рецепције аналогних чланова Еклоге, будући да су модификације до којих долази током рецепције страног права скоро увек поуздан кључ за разумевање основних друштвених, економских, политичких, верских и правних прилика у држави рецепције. Две основне групе модификација које се могу приписати редакторима словенског правног зборника јесу релативно блаже кажњавање за поједина кривична дела (у односу на казне које прописују аналогне одредбе Еклоге) и прописивање црквених казни (поста, забране долажења у цркву, забране причешћивања) које Еклога не помиње ни у једној својој одредби.

Кључне речи: Закон судњи људем, Еклога, словенско право, византијско право, рецепција права, Бугарска, Византија, рани средњи век.

1. Увод

Главни приоритет сваке новонастале ране државе био је да уз елементарну организацију апарата државне власти створи и правне норме које ће важити на њеној територији, или макар на већем делу њене територије. Постојање писаних правних норми иза којих стоји ауторитет државне

1 dnikolic@prafak.ni.ac.rs

Рад представља резултат истраживања на Пројекту “Заштита људских и мањинских права у европском правном простору” који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта је 179046).

власти, иначе је основна демаркациона линија између ране државе и претходних заједница родовско-племенског типа.

У историјској пракси на просторима Европе, правноисторијска наука је идентификовала неколико основних начина настајања првих писаних правних норми у ондашњим раним државама. Први је записивање дотадашњих обичаја и неписаног обичајног права који су важили на одређеној територији или пак унутар појединих друштвених група (по правилу - племена) чији су припадници били лидери у изграђивању нове друштвене организације, тј. ране државе.² Други начин, изузетно редак у историјској пракси, био је стварање правних норми као израза аутентичне воље законодаваца, без икаквог позивања на дотадашње обичајне, етичке или религиозне норме. Са аспекта самих законодаваца, овакав пут стварања писаног права био је изузетно ризичан због могућих отпора и неприхватања таквих правних норми у друштвеној стварности. Трећи начин и пут стварања писаног (државног) права, најзаступљенији у словенском свету већ од IX века и надаље, био је преузимање (рецепција) већ постојећих правних норми из правних система других држава. По садржини и обиму, оваква рецепција се могла састојати у дословном преузимању садржаја појединих правних норми туђег права, или је могла бити рецепција уз модификацију (прераду, допуну или скраћивање преузиманих правних норми).

Сваки конкретан историјски пример рецепције права у средњем веку представља велики научноистраживачки изазов, уз остало и због тога што сами законодаваци по правилу никада јавно не наводе мотиве који су их опредељивали за овакав пут настајања правних норми. "Када је реч о раном средњем веку и о тзв. раним државама, било би пожељно да се у основи таквих размишљања налазе најмање две претпоставке: прва, да се у држави рецепције у једном тренутку појавила реална потреба да се правно регулишу неки конкретни друштвени односи који су или нови на том простору и у том времену, или су већ постојећи, али су до тада били регулисани не правним, већ другим друштвеним нормама (етичким, обичајним или религијским); друга је претпоставка да је законодавац (одн. приређивач) у садржају неке већ постојеће стране правне норме (по правилу из развијенијег правног система у односу на сопствени) препознао идеално решење за конкретан случај и зато такву правну норму преузима дословно је преводити на свој језик" (Николић, 2012: 36).

² Интервенција, али и моћ тих првих правих, реалних (а не легендарних) законодаваца овде се огледала у могућности селекције: нису баш сви обичаји нити све раније важеће друштвене норме добијали државну санкцију, одн. прерастали у правне норме у пуном смислу речи; нешто је изостављано, нешто је модификовано, а понешто је и додавано као аутентична творевина новоустановљене државне власти.

Примена само правних метода код анализе садржаја дословно реципираних правних норми може бити од велике користи за постављање радних хипотеза, али сама по себи никада не може довести до научно утемељених одговора и поузданих резултата истраживања уколико се у истраживачки поступак не укључе још и социолошке и историјске методе. Код рецепције уз модификацију, међутим, анализа садржаја управо тих прерада, допуна и скраћивања реципираних правних норми до којих је дошло интервенцијом законодаваца у држави рецепције, може довести до веома битних запажања, сазнања, па и конкретних одговора од значаја и за правноисторијску науку и за историјску науку уопште.

Анализа садржаја одредби словенског правног зборника Закон судњи људем и одговарајућих одредби византијске Еклоге које су послужиле као узор, изузетно је добар конкретан историјски пример сагледавања феномена и потпуне рецепције права и рецепције права уз модификацију.

2. Правне норме зборника Закон судњи људем које су преузете из Еклоге

Најстарији и уједно први на народном језику написан словенски правни зборник Закон судњи људем (скраћено: ЗСЉ), настао у другој половини IX или најкасније почетком X века, највероватније на просторима бугарске државе, први је пример рецепције византијског права у словенском свету уопште. Од укупно тридесет два његова члана³, само три немају своје пандане у византијској Еклоги⁴: чл. 1 (о кажњавању свих становника села у којима се врше пагански обреди), чл. 2 (да кнежеви и судије не суде "без довољно сведока") и чл. 7а (да је при сваком суђењу потребно најмање три, а највише једанаест сведока који, да би били прихваћени на суду, треба да имају у самом Закону побројана својства).

Садржај десет чланова ЗСЉ (11, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 25 и 30а) дословни је превод одговарајућих одредби Еклоге без икаквих суштинских модификација садржаја, те је у овом случају недвосмислено реч о потпуној

3 Има тридесет два члана када се, као што је уобичајено, чланови 7а и 30а броје као засебни, а када се не броје тако, што је ређе заступљено у научној литератури, ЗСЉ има тридесет чланова.

4 Службени византијски правни зборник Еклога из 726. године израђен је као приручник за судску праксу и државну администрацију, а садржао је норме стварног, облигационог, породичног, наследног, кривичног и процесног права. Еклога је битно утицала како на потоње византијско законодавство, тако и на право у државама Јужних и Источних Словена. Аврамовић С., Станимировић В., (2007), 170-171; Николић, Д. (2011), 340; Шаркић С., Поповић Д., (2012), 93-94.

рецепцији читавих правних норми византијског права. Тим одредбама правно је регулисана следећа материја: кажњивост завођења туђе веренице (чл.11 ЗСЉ = чл. XVII/32 Еклоге); накнада штете причињене у туђој шуми паљењем или сечењем (чл.14 ЗСЉ = чл. XVII/40 Еклоге); забрана самопомоћи у споровима око својине (чл. 17 ЗСЉ = чл. XVII/5 Еклоге); да родитељи и деца не могу сведочити једни против других (прва реченица чл. 18 ЗСЉ = чл. XIV/2 Еклоге); да сведоци по чувењу (тј. они који су нешто само чули) не сведоче, па макар то били и високи државни званичници (чл. 20 ЗСЉ = чл. XIV/9 Еклоге); одрицање од хришћанства војника који ратују ван своје земље или су тамо били заробљени (чл. 21 ЗСЉ = чл. XVII/6 Еклоге); накнада штете власнику коња узетог на послугу, уколико се коњ повреди или угине (чл. 22 ЗСЉ = чл. XVII/7 Еклоге); накнада штете власнику стоке која је намерно убијена или уморена глађу (чл. 23 ЗСЉ = чл. XVII/8 Еклоге); одговорност власника роба када је овај извршио крађу (чл. 25 ЗСЉ = чл. XVII/12 Еклоге); развод брака (чл. 30а ЗСЉ = чл. II/12-13 Еклоге, али је текст у ЗСЉ другачије систематизован и углавном парафразираан).

Преосталих деветнаест чланова ЗСЉ преузимано је из Еклоге уз прераду, допуноу или скраћивање. Самим тим, начин њиховог постанка може се означити као поступак рецепције уз модификацију. Тим одредбама правно је регулисана следећа материја: расподела ратног плена после битке (чл. 3 ЗСЉ аналоган члану XVIII Еклоге); полни односи ожењеног мушкарца са својом робињом (чл. 4 ЗСЉ аналоган члану XVII/21 Еклоге); полни односи са туђом робињом (чл. 5 ЗСЉ аналоган члану XVII/22 Еклоге); блуд калуђера (чл. 6 ЗСЉ аналоган члану XVII/23 Еклоге где се, међутим, санкционише само полно општење са монахињом); ступање у брак са својом кумом, тј. са оном коју је крстио (чл. 7 ЗСЉ аналоган члану XVII/25 Еклоге где се, међутим, санкционише било који вид полног општења између кума и куме, тј. оне коју је крстио); полно општење са дотад невином девојком и потоње одбијање да се са њом ступи у брак (чл. 8 ЗСЉ аналоган члану XVII/29 Еклоге); силовање невине девојке било ког узраста (чл. 9 ЗСЉ аналоган члану XVII/30 Еклоге); силовање невине девојке млађег узраста (чл. 10 ЗСЉ има у виду девојку млађу од 20 година, док аналогни члан XVII/31 Еклоге - девојку млађу од 13 година); брак са крвном сродницом (чл. 12 ЗСЉ аналоган члану XVII/33 Еклоге где се, међутим, санкционише било који вид полног општења између крвних сродника); бигамија (чл. 13 ЗСЉ аналоган члану XVII/35 Еклоге); злонамерна паљевина куће (чл. 15 ЗСЉ аналоган члану XVII/41 Еклоге); насилно одвођење онога ко ужива право привременог црквеног уточишта, одн. азила (чл. 16 ЗСЉ аналоган члану XVII/1 Еклоге); права и обавезе онога ко је од непријатеља откупио слободног човека заробљеног у рату и онога чија је слобода откупљена (чл.

19 ЗСЉ аналоган члану VIII/6 Еклоге); крађа оружја у војном логору (чл. 24 ЗСЉ аналоган члану XVII/10 Еклоге); неовлашћено терање, одвођење туђег стада (чл. 26 ЗСЉ аналоган члану XVII/13 Еклоге); крађа одеће из гробова (чл. 27 ЗСЉ аналоган члану XVII/14 Еклоге где се, међутим, санкционише свако скрнављење тела покојника у гробовима); крађа у цркви, у олтару и ван олтара (чл. 28 ЗСЉ аналоган члану XVII/15 Еклоге); продаја слободног човека као роба (чл. 29 ЗСЉ аналоган члану XVII/16 Еклоге) и одредба о присвајању туђег роба (чл. 30 ЗСЉ аналоган члану XVII/17 Еклоге).

Зашто је баш Еклога из VIII века послужила као узор за израду овог најстаријег словенског правног зборника, а не у то време новији византијски правни зборници Прохирон, донет у време цара Василија I између 870. и 879. године, или Василике из првих година владавине византијског цара Лава VI који је ступио на престо 886. године? Ретко се који правни историчар усудио да на ово питање понуди утемељен одговор. Један од њих био је Стефан Бобчев, доајен бугарске правноисторијске науке. Као велики познавалац византијског и старословенског права, сматрао је да је управо Еклога “одговарала словенском правном погледу на свет више од свих других законодавних аката Византије” (Бобчев, 1998: 122).

3. Модификације правних норми Еклоге током поступка рецепције

Одредбе чл. 3 ЗСЉ о подели ратног плена после успешне битке, преузете су уз модификацију из чл. XVIII Еклоге.⁵ Шестину ратног плена после победе у војном сукобу “треба да узме кнез” (ЗСЉ), а по аналогном члану Еклоге шестина “нека се одвоји за државну благајну”. Остатак ратног плена треба да се подели војницима “на једнаке делове” (и Еклога и ЗСЉ). Следећи став овога члана који у Еклоги гласи “војним старешинама нека буде довољна предност коју већ имају у висини своје плате”, у ЗСЉ је модификован овако: “жупану је довољан кнежев део, а остатак да се дода људима према њиховим делима”. Онима “међу тим старешинама”, прецизира Еклога, одн. оним војницима из реда “кметова или обичних људи”, вели ЗСЉ, који су током битке показали изузетну храброст, поделиће се, по одредбама Еклоге, она шестина намењена за “државну благајну”, одн. по одредбама ЗСЉ поделиће им се “део од малопре поменутог кнежевог дела”. У последњем ставу члана XVIII Еклоге налаже се да сразмерном поделом ратног плена буду обухваћени и “они који су одређени да чувају теретна кола”, док је

⁵ Нумерација и текстови појединих чланова и Еклоге и правног зборника Закон судњи људем свуда у овом раду се наводе према Николић Д., Ђорђевић А. (2013), 85-108. и 109-113, где је као основа за текст Еклоге на српском језику коришћен превод Луја Маргетића из 1980. године, а за Закон судњи људем његов старословенски текст у редакцији Венелина Ганева из 1959. године.

у ЗСЉ овај став преформулисан на општији начин: "учесници у боју нека добију, али и осталима нека се да". За непоштовање ових правила о подели ратног плена не предвиђа се ни у Еклоги, ни у ЗСЉ никаква санкција, тако да су ове одредбе заправо нека врста препоруке, упутства или само констатовање тада важећих ратних обичаја у Византији које ЗСЉ преузима уз незнатне модификације.

После овог члана, у ЗСЉ почиње низ од девет узастопних чланова (4-10 и 12-13) реципираних уз модификацију из Еклоге у којима се санкционишу дела против брака, породице и полног морала: полни односи са робињом, блуд калуђера, женидба са својом кумом, одржавање полних односа са девојком без потоње намере закључења брака, силовање невине девојке, брак између крвних сродника и бигамија.

Члан 4 ЗСЉ који прописује како ће се поступати са ожењеним човеком који полно општи са својом робињом, скоро је трипут обимнији од члана XVII/21 Еклоге, по узору на који је урађен. Еклога овакву ситуацију санкционише само у једној реченици тако што прописује да ће "локални управник" одузети од власника робињу, продати је "изван провинције", а износ добијен њеном продајом унети "у државну благајну". Ова реченица је у целости реципирана у ЗСЉ уз следеће модификације: таква робиња се квалификује као "блудница", уместо речи "локални управник" стоји "кнез њене земље", уместо речи "изван провинције" стоји "нека је прода у другу земљу", а износ добијен њеном продајом, вели ЗСЉ, "да се подели сиротињи". Члан 4 ЗСЉ, у односу на аналогни члан Еклоге, има додатан текст у којем се за самог "блудника" прописује веома тешка и прецизно дефинисана црквена казна (епитимија): пост у трајању од седам година, потпуна двогодишња забрана уласка у цркву док траје литургија, па наредне две године могућност присуствовања литургији само до почетка читања Јеванђеља, а следеће две године само до почетка читања хришћанског Символа вере (тј. до "Вјерују"); тек у седмој години од престанка његове везе са сопственом робињом, он може присуствовати читавој литургији, али без права примања причешћа; у осмој години се може и причешћивати. Последњи став члана 4 ЗСЉ изузетно је кратак и по тежини превазилази све претходно прописане епитимије: "током свих седам година нека буде само на хлебу и води".⁶

Наредни члан ЗСЉ (чл. 5) такође санкционише полне односе са робињом и такође је урађен по угледу на аналогни члан Еклоге (у којој је то чл.

⁶ О разлици између црквене казне у правом смислу речи (која се изриче само свештеним лицима) и епитимије (која се изриче само световним лицима), в. Милаш, (1902): 525-539, 596-597. ЗСЉ увек има у виду само епитимије.

XVII/22). Извршилац овог дела може бити било који мушкарац (не само ожењени, као у претходном члану ЗСЉ), а кажњива радња је одржавање полних односа са туђом робињом. У ЗСЉ се санкционише тако што кривац треба да власнику робиње плати тридесет стиленза (златника), а по Еклоги – тридесет шест солида (златника). Уколико је сиромашан и не може да плати прописани износ, аналогни члан Еклоге (XVII/22) прописује да се кривац казни батинама и да плати власнику робиње “према могућностима приближно толико”, док ЗСЉ изоставља телесну казну и прописује да плати “колико има и да се подвргне посту”.

Члан 6 ЗСЉ састоји се од само ове реченице: “Блудном калуђеру да се по световном закону одсече нос, а по црквеном – подвргнути га посту у трајању од петнаест година”. Ова одреба је само у погледу субјекта кривичног дела приближно инспирисана чланом XVII/23 Еклоге који прописује да онога ко полно општи са монахињом, али и саму монахињу, треба казнити одсецањем носа, казном која је у Византији иначе била уобичајена за све тзв. сексуалне деликте.

Полни односи између мушкарца и жене коју је он крстио (те са њом на тај начин засновао сродство по кумству), санкционисани су у члану 7 ЗСЉ који је модификована рецепција члана XVII/25 Еклоге. Обоје се, ако су ступили у брак, и по Еклоги и по ЗСЉ, кажњавају раставом и одсецањем носа. Разлика је у томе што ЗСЉ има у виду само случај “када неко своју куму узме за жену”, док аналогни члан Еклоге, уз ово, изричито санкционише и другу ситуацију – када би кум са својом кумом “полно општио и без брака” (са њом). Друга је разлика што је ЗСЉ уз казну одсецања носа преузету из Еклоге, за обоје додао још и епитимију: пост у трајању од петнаест година, потпуна петогодишња забрана уласка у цркву док траје литургија, па наредне четири године могућност присуствовања литургији само до почетка читања Јевађеља, а следеће три године само до почетка читања хришћанског Символа вере (тј. до “Вјерују”); тек следеће три године могу литургији присуствовати до краја, али без права примања причешћа; када се наврши пуних петнаест година поста “на хлебу и води”, у следећој, шеснаестој години од изрицања казне, могу се причешћивати. Најзад, чл. 7 ЗСЉ има још један додаток (у односу на аналогни чл. XVII/25 Еклоге): под исту казну потпадају “и они који заведу удату жену”.

Континуирани низ од девет узастопних чланова у ЗСЉ којима се санкционишу дела против брака, породице и полног морала, наставља се чланом 8 ЗСЉ који је преузет и парафразирао текст члана XVII/29 Еклоге, са једном модификацијом и једним додатком у последњем ставу. Ко ступи

у полне односе са невином девојком, уз њену сагласност⁷, па касније не жели да са њом закључи брак, мора јој дати "литру злата" (ЗСЉ), одн. по Еклоги – "либру злата"; ако није толико имућан, вели ЗСЉ, преузимајући дословно речи из Еклоге, девојци "нека да половину своје имовине". Ако је сасвим сиромашан и нема ништа од имовине, "земаљски судија нека га бије и нека га протера из своје области" (док је у Еклоги нешто строжа казна: "нека се батина, ошиша и одведе у заточеништво"). Члан 8 ЗСЉ има у свом додатку и епитимију: "Кривац да се подвргне посту у трајању од седам година, као што смо већ прописали" (мисли се на чл. 4 ЗСЉ, јер је само ту у претходним члановима ЗСЉ прописан седмогодишњи пост).

Следећа два члана ЗСЉ (чл. 9 и 10) санкционишу кривично дело силовања невине девојке и у основним цртама садржински прате два узастопна члана Еклоге о тој материји (чл. XVII/30 и 31). У члану 9 ЗСЉ се код санкције за силовање невине девојке сасвим одступило од садржаја аналогног члана Еклоге: кривац ће се продати као роб, а његова целокупна имовина треба да припадне девојци (док члан XVII /30 Еклоге наређује другачије: "Ономе ко силује девицу, нека се одсече нос"). Члан 10 ЗСЉ, као и његов пандан чл. XVII/31 Еклоге, санкционишу силовање невине девојке млађег узраста: млађе од двадесет година (ЗСЉ), одн. млађе од тринаест година (Еклога). По одредбама ЗСЉ, кривац "нека се прода заједно са целокупним имањем, а добијени износ нека се преда девојци"; аналогне одредбе у Еклоги су нешто другачије: кривцу "нека се одсече нос и половина његове имовине преда оштећеној". Закон судњи људем и овде (у чл. 10) додаје епитимију: кривац да се подвргне седмогодишњем посту "као што је предвиђено за исто дело са вереном девојком" (мисли се на чл. 8 ЗСЉ).

Родоскрнављење се санкционише једино у члану 12 ЗСЉ, а како је ово кривично дело и у Еклоги санкционисано само у једном њеном члану (чл. XVII/33), нема сумње да су приређивачи ЗСЉ као узор могли имати само тај члан Еклоге. Овде је рецепција извршена уз изузетно скраћивање текста Еклоге и промену саме суштине одредбе, тако да им је као једина заједничка црта остала сама чињеница да и чл. 12 ЗСЉ и чл. XVII/33 Еклоге санкционишу исто кривично дело. Док Еклога прети смртном казном ("мачем") онда када су извршиоци родоскрнављења родитељи и деца, те браћа и сестре, а одсецањем носа када су извршиоци у даљем степену сродства или су у односу свекар – снаја, пасторак – маћеха, очух – пасторкиња и девер – снаја, члан 12 ЗСЉ је у односу на свој пандан из

⁷ Занимљиво је да се у једном потоњем члану ЗСЉ (чл. 10) девојка која је добровољно ступила у полне односе са неожењеним мушкарцем правно квалификује као "верена девојка".

Еклоге изненађујуће кратак: “Родоскрвник који је ступио у брак са крвном сродницом, да се растави од ње”.

Одредбе о двоженству (бигамији) из члана 13 ЗСЉ су уз незнатну модификацију преузете из члана XVII/35 Еклоге. Онај ко има две жене, мора отпустити ону са којом је касније почео да живи, а ако је са њим родила децу, и деца треба да оду са њом. За бигамисту је у оба закона прописана телесна казна (у ЗСЉ: “нека буде бијен”, у Еклоги: “нека се бичује”), а ЗСЉ је додао још и епитимију – седмогодишњи пост.

Са одредбама о бигамији, у ЗСЉ се завршава низ од девет узастопних чланова реципираних из Еклоге уз модификацију, којима се санкционишу дела против брака, породице и полног морала. Преостали чланови ЗСЉ реципирани из Еклоге уз модификацију (чл. 15, 16, 19, 24, 26-30 ЗСЉ) садрже хетерогену правну материју која се тиче паљевина кућа, њива и винограда, повреде права црквеног азила, откупа од непријатеља слободног човека заробљеног у рату, крађе у војном логору, одвођења туђег стада, крађе из гробова, крађе у цркви, продаје у ропство слободног човека и присвајања туђег роба.

Текст члана 15 ЗСЉ о паљевинама туђих кућа, њива или винограда, иначе један од најобимнијих у овом закону, преузет је у целисти уз незнатне модификације из члана XVII/41 Еклоге. То је једина одредба у ЗСЉ која прописује смртну казну. У редоследу ставова, у коришћењу речи и израза, као и реченичног склопа, приређивачи ЗСЉ се потпуно држе свог византијског узора. Чак су идентични и начини извршења смртне казне за злонамерну паљевину туђе куће “ради неке злобе или пљачке имања” (ЗСЉ), одн. “због непријатељства или због грабежа” (Еклога): за ово кривично дело извршено у граду прописана је смртна казна спаљивањем, а за дело извршено изван града – смртна казна погубљења мачем. Разлика је што је ЗСЉ за извршиоца овог кривичног дела додао и епитимију – пост од 12 година.⁸ У даљем тексту овога члана ЗСЉ, потпуно по узору на његов

8 Ова одредба је на први поглед прилично нелогична. Уколико се пође од претпоставке да епитимија од 12 година поста није унета у текст чл. 15 ЗСЉ омашком самих приређивача или грешком потоњих преписивача ЗСЉ, то би значило да се смртна казна има извршити тек по истеку дванаест година, што би било потпуно нецелисходно и у пракси вероватно неизводљиво: тешко је и замислити да се осуђени не би током тих година постарао да постане недоступан органима надлежним за извршење смртне казне. Михаил Андреев у својој студији “Нови проучвања и нови теории односно произхода на Законъ соудный людъмъ” има за ову привидну нелогичност једно прилично уверљиво тумачење: “по ЗСЉ се црквена (епитимијска) казна за најтежа кривична дела предвиђа као алтернативна. Нема смртна казна плус епитимија, сакаћења плус епитимија, продаја у ропство плус епитимија, већ или смрт, или епитимија, или ропство или епитимија, или сакаћење или епитимија” (Андреев, 1964: 41).

пандан у Еклоги, регулише се обавеза накнаде штете коју је неко причи-нио суседним имањима “из незнања или непромишљености” (ЗСЉ), одн. “услед неискуства или непажње” (Еклога), ако се прошири ватра коју је потпалио на сопственој њиви. У остатку текста овога члана, потпуно по угледу на Еклогу, ЗСЉ предвиђа сличне ситуације када нема ни кривичне, ни материјалне одговорности, као и случај када се нечија кућа случајно запали, па се пожар прошири на околне зграде.

Повреда права црквеног азила, одн. уточишта (чл. 16 ЗСЉ по угледу на члан XVII / 1 Еклоге) састоји се у покушају присилног извођења из цркве онога ко је ту добио уточиште за време до изласка пред суд који треба да одлучи о његовој кривици (тј. по тексту ЗСЉ: “да се његов поступак утврди и иследи по закону”, одн. по тексту Еклоге: “како би прибегли био законито испитиван и суђен према његовом кривичном делу”). Приређивачи ЗСЉ су ове одредбе реципирали уз модификацију једино тежине казне прописане за онога ко покуша да азиланта силом изведе из цркве: док члан XVII/1 Еклоге прописује казну од дванаест удараца, чл. 16 ЗСЉ је знатно ригорознији, поштравајући казну на “сто четрдесет удараца док се не појаве ране”.

Особене одредбе о откупу од непријатеља слободног човека заробљеног у рату, члан 19 ЗСЉ преузео је уз модификацију из члана VIII/6 Еклоге. Први део овога члана је ЗСЉ такорећи дословно преузео из Еклоге: када неко откупи (“од странца”, вели ЗСЉ, “од непријатеља”, вели Еклога), слободног човека заробљеног у рату, тај човек је дужан да му касније накнади износ који је дат за откуп, да би тек онда био слободан у правом смислу речи. Уколико не буде имао да плати износ дат за његов откуп, дужан је да за тај износ ради код онога који га је откупио. Приређивачи ЗСЉ су прецизирали да тај његов рад вреди “за сваку годину по три стилинга”, чиме су модификовали нешто општије одредбе Еклоге којима се у члану VIII/6 прописује да ће “судије јасно одредити колико треба обрачунати сваку годину (рада) на име исплате откупа”.

Садржај члана 24 ЗСЉ о крађи оружја или коња, преузет је уз модификацију из члана XVII/10 Еклоге. У првом ставу овога члана разлика је што ЗСЉ има у виду једино крађу оружја “у рату”, док се у Еклоги место извршења овог кривичног дела дефинише шире: “у војном логору или за време ратног похода”. Казна за крађу оружја је и у ЗСЉ и у Еклоги иста – батине, без ближег одређивања начина извршења. У другом ставу овога члана (ЗСЉ: “ако је украден коњ”, одн. Еклога: било која “животиња”), приређивачи ЗСЉ су суштински модификовали казну прописану у Еклоги; нису преузели казну одсецања руке из аналогног члана XVII/10 Еклоге, већ су прописали да се коњокрадица “прода” (подразумева се – у ропство, одн. прода као роб).

И у члану 26 ЗСЉ, урађеном по узору на члан XVII/13 Еклоге, рецепција уз модификацију огледа се у замени казне одсецања руке (прописане у Еклоги) казном продаје у ропство онога ко трећи пут отера туђе стадо. Када је то учинио други пут, по одредбама ЗСЉ протерује се из своје области, док се по аналогним одредбама члана XVII/13 Еклоге кривац одводи у заточеништво. Први став овога члана ЗСЉ ("Ко отера туђе стадо, ако је то учинио први пут...") идентичан је свом византијском узору: казна за кривца су батине, без ближег одређивања начина извршења.

Члан 27 ЗСЉ о крађама ствари из гробова, рецепција је уз модификацију члана XVII/14 Еклоге. Док изворник прописује казну одсецања руке, ЗСЉ и у овом члану ту казну замењује казном продаје кривца у ропство.

Код кривичног дела крађе у цркви (чл. 28 ЗСЉ, уређен по угледу на аналогни члан XVII/15 Еклоге), оба правна зборника праве разлику између крађе из самог олтара и крађе у цркви изван олтара. За први, тежи вид овог кричног дела, Еклога прописује казну ослепљења кривца, док ЗСЉ ту казну замењује казном продаје кривца у ропство. Одредбе о кажњавању кривца за други вид овог кривичног дела (крађу у цркви изван олтара), ЗСЉ делимично дословно преузима из аналогног члана Еклоге, а делимично их модификује. Потпуно преузима две од три кумулативне казне (батине и шишање), док трећу казну из Еклоге (слање у заточеништво) замењује казном "да се пусти да лута по земљи као нечастиви".

Продаја у ропство слободног човека је кривично дело које Еклога у члану XVII/16 дефинише и санкционише са десетак речи: "Ко отме слободног човека и прода га, нека му се одсече рука". Члан 29 ЗСЉ, који је реципирао уз модификацију овај члан Еклоге, казну одсецања руке замењује казном превођења кривца у статус роба ("зато што је слободног претворио у роба, нека и сам то постане"). У односу на византијски изворник, радња кривичног дела је у ЗСЉ проширена и на случај када неко слободног човека задржи као (свог) роба.

Последњи, од укупно деветнаест чланова ЗСЉ реципираних из Еклоге уз модификацију, санкционише случај када неко присвоји и скрива туђег роба (чл. 30 ЗСЉ). Урађен је по угледу на аналогни члан XVII/17 Еклоге, али је у односу на Еклогу знатно ублажио обавезе онога ко присвоји туђег роба. По Еклоги, извршилац овога дела мора вратити тог роба његовом власнику, а као накнаду што га је неовлашћено држао, мора његовом власнику предати и још једног роба, или му исплатити новчани износ у висини вредности роба којег је неовлашћено држао. Овакву одребу Еклоге, приређивачи ЗСЉ ублажују у корист онога ко је присвојио туђег роба: ако не жели или не може да тог роба врати, дужан је да његовом власнику "преда другог таквог роба или да му исплати (његову) цену".

4. Закључак

Остављајући за касније радове детаљнију анализу и могућа тумачења појединих конкретних примера рецепције уз модификацију византијског права у правном зборнику Закон судњи људем, овде износимо само нека општија запажања везана за исход таквог законодавног поступка.

Упоредним посматрањем деветнаест чланова ЗСЉ и аналогних одредби Еклоге према којима су они уз модификацију формулисани, уочава се да сем два члана ЗСЉ (чл.3 и чл.19), сви остали уређују кривичноправну материју. Казне за поједина кривична дела су у ЗСЉ блаже од оних у аналогним члановима Еклоге. Једини изузетак где је то другачије, јесте члан 16. ЗСЉ где се за повреду права црквеног азила прописује казна од сто четрдесет удараца, док аналогни члан Еклоге (XVII/1) за ово кривично дело прописује казну од дванаест удараца.

Тамо где је у аналогним члановима Еклоге прописана смртна или телесна казна, редактори ЗСЉ по правилу прописују неку релативно блажу варијанту кажњавања: уместо одсецања носа – имовинску казну (чл. XVII/31 Еклоге – чл. 10 ЗСЉ), уместо смртне казне – раставу (чл. XVII/33 Еклоге – чл. 12 ЗСЉ), уместо одсецања руке – продају у ропство (чл. XVII/13 Еклоге – чл. 26 ЗСЉ, чл. XVII/15 Еклоге – чл. 27 ЗСЉ и чл. XVII/16 Еклоге – чл. 29 ЗСЉ), уместо ослепљења – продају у ропство (чл. XVII/15 Еклоге – чл.28. ЗСЉ). Слична тенденција у поступку ове рецепције уз модификацију огледа се и у члану 5 ЗСЉ, где су редактори из аналогног члана Еклоге (XVII/22) преузели само имовинску, а изоставили телесну казну.

Смртну казну ЗСЉ прописује само у једном случају (чл. 15), за онога ко “ради неке злобе или пљачке имања упали кућу”. Ту се приређивачи ЗСЉ код одређивања казне доследно држе свог византијског узора (члана XVII/41 Еклоге) чак и у погледу самог начина извршења смртне казне: спаљивање кривца (за паљевину у граду), одн. погубљење мачем (за паљевину ван града).

Следећа најочљивија разлика између одредаба ЗСЉ и аналогних чланова Еклоге јесте чињеница да ЗСЉ за многа кривична дела додаје и црквене казне (епитимије), којих, наравно, уопште нема у Еклоги као изразито световном закону државне власти Византијског царства. Ова чињеница поткрепљује хипотезу појединих правних историчара (нарочито руских и бугарских) да је Закон судњи људем настао на неком простору и у времену непосредно после примања хришћанства. У тадашњем словенском свету у суседству Византије, таква историјска ситуација била је једино у бугарској држави непосредно после 865. године, када је кнез Борис примио хришћанство и уз велике отпоре свог снажног паганског окружења

настојао да га прогласи за званичну државну религију. Уосталом, већ први члан ЗСЉ, за који је мало вероватно да је могао имати узоре у византијском праву, прописује да се село у којем се врше пагански обреди преда цркви са целокупном имовином, а да се старешине тих села продају заједно са њиховом имовином и да се добијени износ раздели сиротињи. Оваква суровост редактора ЗСЉ према паганима који су кроз приврженост својој старој вери отворено манифестовали противљење примању хришћанства, поткрепљује хипотезу да је и сам чин доношења зборника Закон судњи људем био у блиској вези са процесом покрштавања и друштвеним проблемима насталим увођењем у паганску средину једне потпуно нове религије.

Литература

- Аврамовић, С., Станимировић, В. (2007). Упоредна правна традиција. Београд.
- Андреев, А. (1964). Нови проучвања и нови теорије односно произхода на Законъ соудный людъмъ. Годишник на Софийския Университет, Юридически факултет. (LV). 29-83.
- Бобчев, С. (1998). Историја на сатаробългарското право. София.
- Ганев, В. (1959). Законъ соудный людъмъ. София.
- Margetić, L. (1980). Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. (1). 53-78.
- Милаш, Н. (1902). Православно црквено право. Мостар.
- Николић, Д. (2011). Историја права, стари и средњи век. Ниш.
- Николић, Д. (2012). Закон судњи људем – најстарији словенски правни споменик. Зборник радова Правног факултета у Нишу. (LXIII). 29-38.
- Николић, Д., Ђорђевић, А. (2013). Законски текстови старог и средњег века. Ниш.
- Шаркић, С., Поповић, Д. (2012). Велики правни системи и кодификације. Нови Сад.

Dragan Nikolić, LL.D.

Full Professor, Faculty of Law, University of Niš

***Reception of Byzantine Law in Zakon sudnyi lyudem,
the earliest Collection of Slavonic Laws***

Summary

This paper is a result of the author's comprehensive research on the impact of Byzantine law on the early Slavonic law in the Slavic states neighboring the Byzantine Empire. The subject matter of analysis is the content of 19 articles of Zakon sudnyi lyudem (Court law for laity), the earliest collection of Slavonic laws which is believed to originate from the second half of the 9th century. Even though this collection of early Slavonic laws comprises a total of 32 articles, these 19 articles are particularly interesting because their content was a result of reception and further adaptation of respective articles contained in the Byzantine Code known as the Ecloga, originating from the first half of the 8th century. In the course of reception of the Byzantine legal norms, the editors of this early Slavonic legal document introduced significant modifications in the contents of some articles; these modifications are highly important in the attempt to reconstruct the social, economic, political, religious and legal circumstances in the state of reception. Out of the 19 modified articles, as many as 17 articles regulate the subject matter of criminal (penal) law.

Upon a comparative analysis of the contents of respective provisions contained in the Byzantine Ecloga and the Slavonic legal document Zakon sudnyi lyudem, the author has noted two prominent tendencies underlying the process of reception and modification of the Byzantine law. The first tendency was reflected in the fact that the punishment for some criminal offences in the Slavonic collection of laws were relatively more lenient than those contained in the respective articles of the Byzantine Ecloga; thus, instead of the cruel punishment involving the mutilation of body parts (such as: cutting off one's nose/hand/fingers, or blinding the perpetrator) which was prescribe in the Ecloga, the editors of the Slavonic legal document prescribed different forms of monetary punishment (such as a fine or confiscation of property), or servitude (selling the perpetrator into slavery). The second prominent tendency was that the editors of the Slavonic legal document amended the traditional types of criminal sanctions by introducing a corpus of ecclesiastical law penalties and penances (such as: long-term fasting which could last for years; temporary prohibition of attending church services or taking part in the Divine Liturgy; prohibition of receiving the Holy Communion; etc.) The latter development is the result of the editors' intervention and modification of the legal norms received and adopted from the Ecloga, particularly given the fact that none of the provisions in the Byzantine code contained any form of punishment which was within the jurisdiction of ecclesiastical (canon) law.

Key words: *Zakon sudnyi lyudem, Ecloga, Slavonic law, Byzantine law, reception of law, Bulgaria, Byzantine Empire, early Middle Ages*